

Alenka Kačičnik Gabrič

PREŽIVITKARSKE POGODBE KOT GARANCIJA ZA STAROST

Preživitek, ali kot tej instituciji po mnenju etnologov danes nepravilno rečemo preužitek,¹⁴⁴ je pravica, ki si jo je izgovoril največkrat že onemogli gospodar, ko je izročil posestvo svojemu nasledniku. Izročitev posestva ima v življenju kmečkih družin še dandanes zelo pomembno mesto.¹⁴⁵

Poimenovanje preživitka, ki bi tudi vsebinsko zajelo bistvo njegovega obstoja, je pravnim teoretikom predstavljalo težavo že v 19. stoletju, ko je slovenska pravna stroka še iskala tehnične pravniške izraze,¹⁴⁶ pravniška strokovna literatura s konca 19. in začetka 20. stoletja pa je izraz preživitek v smislu današnjega razumevanja preužitka že dosledno uporabljala oziroma navajala.¹⁴⁷

¹⁴⁴ Simič in Makarovič, Preživitek.

¹⁴⁵ Makarovič, Življenje vogrških družin, str. 271.

¹⁴⁶ Raznosti, str. 223.

¹⁴⁷ Goršič, Napake izročilnih pogodb, 15. junij 1914, str. 161.

Pravica do preživitka je preživitkarju do smrti zagotavljala dobrine določene kakovosti in količine, zagotoviti pa jih je moral prevzemnik posesti.¹⁴⁸ Kot pa je videti iz arhivskega gradiva, iz katerega lahko razložimo tudi pojmovanje izraza preživitek, le-tega ni nujno predstavljalo le prevzemanje domače kmetije, temveč so ga sodobniki pojmovali tudi kot omogočanje služenja denarja za preživetje. Iz pisma Ane Marije Seippove z dne 23. septembra 1768, prve voditeljice klekljarske šole v Ljubljani, je namreč razbrati, da so revne učenke, ki so se pri klekljanju čipk posebej izkazale, ob ukinjanju ljubljanske klekljarske šole poleg denarja kot preživitek dobile tudi klekljarske blazine.¹⁴⁹

Po mnenju Metoda Dolenca je institucija preživitka v najtesnejši zvezi z rodbinskim življenjem, njegov nastanek v pomenu »kota« pa lahko postavimo šele v zadnjo četrtino srednjega veka. Izhajal naj bi iz germanskega pravnega reda, na kar deloma opozarja tudi poimenovanje »kot«, ki naj bi izhajalo iz nemških besed Kott, kotten, Kottenhäuse, te pa po Grimmu pomenijo »Nebenwohnung bei einem Bauernhaus« oziroma stransko ali sosednje stanovanje pri kmečki hiši. V nemščini pa obstaja še nekaj pojmov, s katerimi so označevali preživitek, npr. Leibgedinge, Auszug, »Lieberga«, tj. izgovorjeni užitek, ali Lieferung. Da so slovenski predniki to institucijo prevzeli od germanskih narodov, potrjuje tudi dejstvo, da pri ostalih južnih Slovanih institucija preživitka oziroma kota v obravnavanem smislu ni poznana.¹⁵⁰ Sergij Vilfan je bil pri utemeljevanju časa nastanka preživitka nekoliko bolj previden. V svoji *Pravni zgodovini* namreč pravi, da še ni natančno pojasnjeno, kako daleč v fevdalizem bi lahko potegnili čas njegovega nastanka oziroma pojava,¹⁵¹ prav gotovo pa so zemljiška gospodstva že v srednjem veku v okviru svoje pravice do posaditve in odsaditve uvajala preživitek.¹⁵²

Obči državljanski zakonik iz leta 1811, ki je v praksi načeloma zanimal običajno pravo, ni mogel v celoti uničiti razvoja določenih pravnih običajev, pač pa so se ti v veliki meri spremenili ali prilagodili uzakonjenemu pravu.¹⁵³ Tudi preživitkarskega prava, ki je v dobršni meri nastajalo spontano in se prilagajalo krajevnim posebnostim, ni posebej urejal, temveč so morale biti po njegovi uveljavitvi vse pogodbe, tudi tiste s preživitkarskimi določili, pripravljene v skladu z novimi predpisi in v predpisanih oblikah, če so udeleženci v pravnih postopkih hoteli, da so bile pravno veljavne.¹⁵⁴

Pravniki so preživitek pojmovali na različne načine, in sicer kot osebno služnost, stvarno breme, užitno pravico kot stvarno breme, obligatorno obvezo, preživnino,

148 Simič in Makarovič, *Preživitek*.

149 Žmuc, *Ko je obleka (še) naredila človeka*, str. 47.

150 Dolenc, *Pravna zgodovina*, str. 148, 149.

151 Vilfan, *Pravna zgodovina Slovencev*, str. 506, 507.

152 Vilfan, *Agrarna premoženjska razmerja*, str. 444.

153 Petek, *Podvolovljek skozi čas*, str. 99. Gl. tudi Vilfan, *Pravna zgodovina Slovencev*, str. 506, 507.

154 Prav tam.

nadomestek, odškodnino itd. Sčasoma so se med njimi pojavile težnje, da bi institucijo preživitka uredili s posebnim zakonom. Ta naj bi poleg opisa vsebine preživitka določal tudi njegov vpis v zemljiško knjigo kot bremenitev kmetije.¹⁵⁵

Da je dogovor med strankama v postopku postal pravno veljaven, ga je bilo treba zapisati. Poseben obrazec za sestavljanje samostojnih preživitkarskih pogodb ni nikoli obstajal, pač pa so bili tovrstni dogovori navadno sestavni del pogodb ob izročilnih oziroma dednih ali ženitnih pogodbah prejemnika.¹⁵⁶ Kot je zapisal Fran Goršič marca 1914 v časopisu *Slovenski pravnik*, so tak razvoj pojmovali kot naraven pojav in ga utemeljevali z dejstvom, da sta zaročenca oziroma bodoča zakonca s sklenitvijo poroke ponavadi postala tudi t. i. imovinska skupnost. Oblika skupnega lastništva kmetije je bila značilna predvsem za Štajersko, na Kranjskem pa nekoliko manj običajna in med strankami v postopku bolj nezaželena.¹⁵⁷ Izročilnih pogodb brez preživitkov je bilo razmeroma malo.¹⁵⁸ Redkeje so bile preživitkarske določbe vključene v kupoprodajne pogodbe, kot v primeru, ko sta Martin in Marija Javeršek posest s prodajo predala sinu Antonu in v kupoprodajni pogodbi navedla preživitek, ki ostane tudi enemu samemu, če (ko) ta v primeru smrti drugega ostane sam, neokrnjen.¹⁵⁹

Navodila, kaj naj pogodba glede preživitkarskih oziroma preživitkarskih določil vsebuje, so se pojavila na prelomu 19. v 20. stoletje, ko so pravniki začeli objavljati razprave, v katerih so obravnavali spore in težave, s katerimi so se srečali v svoji sodni praksi, če dogovori in določila v pogodbah niso bili dovolj natančni. Pri tem so do določene mere krivce za veliko število sporov našli tudi med tistimi, ki so listine sestavljali in svetovali strankam v postopkih, torej pravnike vseh vrst.¹⁶⁰

V starejših obdobjih, ko so bile tako po vsebini kakor tudi po določilih pogodbe veliko bolj splošne,¹⁶¹ so jih zapisovali uradniki pred pričami, v novejšem času pa so jih navadno sklepali pri notarju in kasneje tudi na sodišču. Pri tem so morali biti navzoči vsi živi otroci, da so se do potankosti dogovorili o višini dote za vsakega posameznika.¹⁶²

Institucija preživitka se je uveljavila pri kmečkih posestih,¹⁶³ čeprav tudi v posameznih pogodbah, ki so urejale odnose v plemiških družinah, najdemo člene, ki bi jih lahko razumeli kot urejanje preživitka. Tako je Ferdinand Jurič 22. novembra 1766 kot glavni dedič prevzel očetovo premoženje z obvezo, da bo po

155 Goršič, Napake izročilnih pogodb, 15. junij 1914, str. 161.

156 Simič in Makarovič, Preživitek.

157 Goršič, Napake izročilnih pogodb, 15. marec 1914, str. 65.

158 R. J., Zavarovanje dokazov v izročilnih pogodbah, str. 9.

159 Šarf, Razvoj Lapove domačije, str. 9.

160 Goršič, Napake izročilnih pogodb, 15. marec 1914, str. 65–68.

161 Makarovič, Življenje vognrških družin, str. 272.

162 Petek, *Podvolvljek skozi čas*, str. 100.

163 Dolenc, *Pravna zgodovina*, str. 319, 320.

prevzemu posesti Radeljca primerno skrbel za očeta ali mu izplačeval letno rento v višini 400 goldinarjev, če oče Anton Jožef Jurič ne bi želel živeti na Radeljci.¹⁶⁴ Tudi Alojz Taufferer si je ob predaji graščine Višnje sinu Moricu marca 1833 izgovoril dosmrtni užitek,¹⁶⁵ Franc Pirkovič pa si je zase in za svojo ženo 11. junija 1814 v izročilni pogodbi ob predaji gradu in posestva Kolovec izgovoril dosmrtno stanovanje in oskrbo.¹⁶⁶ Precej neobičajno pa je bilo volilo v testamentu Volfganga Sigfrida Raspa, ki je umrl v začetku avgusta 1696 v Ljubljani. S tem, ko je nezakonski hčeri prepustil svoje zemljišče v Dobu pod pogojem, da pri sebi do smrti vzdržuje svojo mater, je poskrbel za preživitev nekdanje ljubice.¹⁶⁷

Razliko med kmečkimi in plemiškimi preživitki je videti v možnosti preživetja, saj se je v gosti mreži sorodstvenih povezav v sicer tankem sloju plemstva vedno našel kak sorodnik ali znanec s kotom oziroma posteljo in kosom kruha, da je obubožani plemič preživel, medtem ko sta kmetu brez zemlje načeloma preostala le še beračenje od hiše do hiše in pokop na stroške domače občine. Že za 18. stoletje za Kranjsko obstajajo zapisi, da so nekateri obubožani plemiči prejeli celo denarno pomoč kranjskih deželnih stanov,¹⁶⁸ med prejemniki te pomoči pa so bili tudi nekateri sorodniki in potomci Janeza Vajkarda Valvasorja.¹⁶⁹ Tako je med letoma 1731 in 1748 letno denarno pomoč kranjskih deželnih stanov prejela ovdovela hčerka Janeza Vajkarda Valvasorja, Ivana Rozina Scarlici, in od leta 1743 do smrti tudi njena hči Ana Sibila.¹⁷⁰ V 19. in 20. stoletju so si lastniki velikih zemljiških posesti sredstva za preživitev, podobno kot Janez Nepomuk Urbančič, lahko zagotovili z dosmrtno rento na podlagi izročene premoženja.¹⁷¹

Kmetje tovrstne pomoči niso imeli, saj so njihovi sorodniki in sosedje pogosto živeli podobno težko in v pomanjkanju. Ko je moral ostareli ali obnemogel posestnik svojo kmetijo še v času življenja prepustiti nasledniku,¹⁷² največkrat enemu izmed sinov, zetu ali celo kakemu bolj oddaljenemu sorodniku, si je v pogodbi, ki sta jo kmet in njegov naslednik sklenila, običajno izgovoril preživitev oziroma t. i. »kot«, tj. stanovanje, prehrano in posebne dajatve. Izročitelji so med izgovorjene zahteve pogosto vključili tudi določilo, ki je prevzemniku nalagalo še plačilo »stanu primerne pogreba« izročiteljev.¹⁷³

164 Smole, *Graščine na nekdanjem Kranjskem*, str. 404. Gl. tudi Preinfalk, *Plemiške rodbine*, str. 161.

165 Prav tam, str. 245.

166 Smole, *Graščine na nekdanjem Kranjskem*, str. 228.

167 Preinfalk, *Plemiške rodbine*, str. 204.

168 Prav tam, str. 287.

169 Golec, *Valvasorji*, 2015, str. 415.

170 Golec, *Valvasor*, 2016, str. 226.

171 Smole, *Graščine na nekdanjem Kranjskem*, str. 515.

172 Fran Goršič je v svoji razpravi izročitev kmečkega posestva poimenoval tudi »anticipirana zapuščinska razprava«. – Goršič, *Napake izročilnih pogodb*, 15. marec 1914, str. 67.

173 SI AS 1026, Zasebne stranke po abecedi, Stare Thomas, Elisabeth, še nerazvrščeno gradivo: »standesmäßige Begräbniss«.

Predajo posesti nasledniku so od kmetov, ki zaradi starosti ali bolezni kmetije niso mogli več obdelovati, lahko zahtevala tudi zemljiška gospodstva, prevzemniku kmetije pa naložila skrb za njegovo vzdrževanje in vzdrževanje njegove vdove.¹⁷⁴ Pravica oziroma obveznost je ugasnila s smrtjo upravičenca oziroma njenega imetnika.

Najpogostejši prevzemniki posesti so bili otroci, praviloma pa je posest dedoval najstarejši sin, čeprav so se starši včasih odločili drugače. Prevzemniki so bili lahko tudi drugi bližnji sorodniki, če izročitelj posestva ni imel neposrednih potomcev. Dokaj nenavadna pa je bila odločitev podložnika gospodstva Slatna Marka Pograjca (Morco Pogreiz), ki je januarja 1765 svojo posest zapustil snahi po pokojnem sinu, ko se je vnovič poročila. Ob uradnem prevzemu posestva se je snaha obvezala, da bo nekdanjemu oziroma bivšemu tastu zagotovila preživitev.¹⁷⁵ Posamezni kmetje so z izročitvijo posesti skušali reševati tudi svoj slabi finančni položaj. Simon Ule (Simon Ulle) je svojo polovično kupno hubo v Igavasi, podložno gospodstvu Snežnik, po podpisu pogodbe 26. maja 1795 izročil Simonu Palčiču ob njegovi poroki z Marijo Serpan z opombo, da bi jo bilo treba »spraviti v boljšo formo«.¹⁷⁶ Prevzemnik se je v pogodbi, v katero je izročitelju uspelo vključiti tudi določila o preživitku, namreč obvezal, da bo, če zaradi zakupnine vsi skupaj ne bi več mogli bivati na kmetiji, izročitelju, njegovi ženi in njunim otrokom v dosmrtno uživanje prepustil njivo »Gabusza«, po en mernik žita vsake vrste in pomagal priskrbeti leseno hišo za bivanje.¹⁷⁷

Če sta se družina prevzemnika in izročitelj oziroma izročitelja razumeli, je običajno življenje na kmetiji brez večjih pretresov teklo naprej. V kolikor pa je prišlo do nesoglasij ali da prevzemnik ni izpolnjeval pogojev, zapisanih v pogodbi, so nastopile težave. Ponekod so starši lahko otroku – prejemniku posest odvzeli in jo izročili drugemu otroku.¹⁷⁸ Dogovori so zato večkrat vsebovali tudi člene, po katerih se je bilo treba ravnati, če skupno življenje izročiteljev in prevzemnikov na izročeni kmetiji ni bilo več možno.

Vzroki za spore so bili različni. Večkrat se izročitelj ni strinjal z odločitvami novega gospodarja glede kmetovanja na izročnem posestvu, spet drugi niso našli skupnega jezika s prevzemnikovim zakonskim partnerjem ipd., ponekod pa so prevzemniki kmetij preživitke pojmovali kot nepotrebno breme. Preživitkarji

174 Vilfan, *Agrarna premoženjska razmerja*, str. 444.

175 SI AS 1074, I/43u, Priročni urbar graščine Slatna / 1704–1729.

176 SI AS 778, Heüratsbrief, fol. 2, »in bester Rechtsform versichern«.

177 SI AS 778, Heüratsbrief, fol. 2, »Auf den Fall aber, wenn der Simon Ulle und desse Weib bei ihm Bräuthigam in der Miethkost und Wohnung nicht verbleiben könnte, so ist Brauthigam ihm Ulle und dessen Weib, den Acker Gabusza zum lebenslänglichen Genüße abzutrerren, und von jeder Gattung ein für allemahl, ein Merning Getreid zu erfolgen, und zur Aufrichtung eines Holzernen Hauses verhilflich zu sein, gehalten.«

178 Perko, *Podvolvljek skozi čas*, str. 100.

in prevzemniki posesti so se včasih sprli tudi zaradi nenavadnih ali nerazumnih zahtev preživitkarjev.

Pogosto je do sporov prišlo, če določila o preživitku niso bila dovolj natančna za primer, da so se lastnik kmetije in preživitkar znašli v novi, nepredvideni situaciji, npr. ko je en od preživitkarjev umrl. Do tovrstnih težav je prihajalo predvsem pri starejših preživitkarskih dogovorih, saj je pravna praksa iz začetka 20. stoletja določala, da je po smrti enega od preživitkarjev drugemu ostal preživitev v celoti.¹⁷⁹ K nedorečenosti dogovorov in pogodb so dodatno prispevali nepoznavanje pravnih predpisov in naivnost kmečkega prebivalstva, pa tudi nerazumevanje uradniškega jezika, ki je bil v glavnem nemški, pogovorni jezik kmečkega prebivalstva pa slovenski, največkrat v dialektu domačega bivalnega območja. Nerazumevanje jezika je poleg tega ponujalo izvrstne možnosti za poskuse goljufanja pri sklepanju in zapisovanju preživitkarskih dogovorov.¹⁸⁰ Vzrok za spore so bile lahko tudi osebne lastnosti posameznikov in v tem smislu je Henrik Sturm v svojem elaboratu, objavljenem julija 1899 v *Slovenskem pravniku*, nekoliko posplošeno ugotavljal, da »preživitkarji so skoro vsi navadno jako nadležne osebe, ki imajo svoje muhe in radi šikanirajo. Zato se jih boji vsakdo.«¹⁸¹ Spori so bili večkrat dolgotrajni in so še dodatno zastrupljali odnose med preživitkarji in prevzemniki posesti, stroški zanje pa so naraščali in dodatno oteževali življenje sprtih oziroma vseh vpletenih v prepire zaradi preživitka. Posebej boleče in tragično je bilo, če so, ponavadi zaradi spleta okoliščin, spori zašli v nepredvideno in popolnoma napačno smer. Sturm v pojasnilo navaja primer, ko je izročitelj zažgal sinu izročeno hišo, v kateri je imel sam preživitev stanovanja.¹⁸² Glede na vse naštetje je bil preživitev posredno ali neposredno med najpogostejšimi vzroki za civilne pravde. Pregovor »ti meni luč, jaz tebi ključ« je sicer izražal nezaupanje starih kmetov do takega načina starostne preskrbe, toda večkrat se izročitvi ključa ni bilo mogoče izogniti. Spomin na to je ohranjen tudi v slovenski realistični književnosti, najbolj povedno pa je o tem pisal Janko Kersnik v črtici Mačkova očeta.

Preživitev je bil najpogosteje določen za bivšega gospodarja in njegovo ženo, redkeje pa tudi za koga drugega,¹⁸³ npr. neporočenega brata ali sestro, če sta ostala

179 K. Sturm, Dvema osebama skupno izgovorjen preživitev pripade po smrti enega preživitkarja ves drugemu, str. 173–175.

180 Šantel, *Zgodbe moje pokrajine*, str. 232.

181 Sturm, Ustanovitev dražbenih pogojev, str. 199.

182 Sturm, Iz sodne prakse, str. 361, 362. Morda se omenjeni primer nanaša na spor zaradi neizplačanih 2 grošev, izgovorjenih v preživitkarski pogodbi, sklenjeni med Valentinom Ceglarjem in njegovim sinom Matijo; oče Valentin je sinu požgal gospodarsko poslopje in stanovanjsko hišo v Spodnji Šiški št. 45, ob tem pa je pogorelo še gospodarsko poslopje Janeza Černeta in poslopje Franca Kopača, v katerem so bile pod eno streho zidane stanovanjska hiša, kamra in kašča ter leseno gumno in šupa. Več gl. Stariha, »Bledi kot zid lazijo pogorelci po vasi brez doma«, str. 37.

183 Vilfan, *Pravna zgodovina Slovencev*, str. 506, 507.

na kmetiji.¹⁸⁴ Nekateri kmetje so s preživitkom posebej poskrbeli za svoje invalidne otroke, da ti po smrti staršev ne bi ostali brez strehe nad glavo in sredstev za osnovne življenjske potrebe.¹⁸⁵ Zavezanec je moral za uživalca preživitka skrbeti do smrti.¹⁸⁶ Pogosto so se morali prevzemniki obvezati tudi, da bodo odplačali vse obstoječe, listinske in nezapisane, na kmetijo vezane dolgove.¹⁸⁷ Prevzem kmetije z vsemi obveznostmi je zato pomenil tudi, da bo prevzemnik poravnal še dedne deleže neizplačanim preostalim dedičem, najpogosteje še neporočenim bratom in sestram, ki so na domači kmetiji navadno ostajali do svoje osamosvojitve, ponavadi do poroke, čeprav je ponekod že plačevanje preživitka izročiteljem predstavljalo komaj obvladljiv strošek.¹⁸⁸ Seveda so se na domači kmetiji bivajoči bratje in sestre smeli ukvarjati tudi s katero od obrti ali prekupčevanjem, s čimer so lahko dodatno zaslužili.¹⁸⁹ Nekatero pogodbo so določale, da so smeli dediči do izplačila dednih deležev bivati na domači kmetiji, kjer so imeli vso oskrbo ob obveznosti sorazmernega prispevanja z delom, po izplačilu dednega deleža pa do bivanja na posestvu pogosto niso bili več upravičeni.¹⁹⁰

Ko sta Gregor in Hellena Schmitig, posestnika na tretjinski kupni hubi v Zgornji Kokri, podložni gospostvu Brdo pri Kranju, 30. oktobra 1822 svojo posest z alodialnimi zemljišči ter vsem pripadajočim vred izročila sinu Michaelu in njegovim dedičem, sta si kot preživitev izgovorila hrano, obleko in stanovanje, kot priboljšek pa vsakemu še letno 4 funte masti in za predajo posesti vsakemu 30 goldinarjev M. M. (Metal Münze). Odrasloma sestrama Margareti in Doroteji je moral prevzemnik posesti izplačati vsaki po 30 goldinarjev kot očetovo in materino odpravščino oziroma odpravnino ali v tem primeru dediščino. Poleg tega je moral odplačati dolg Antonu Hribarju 42 goldinarjev 40 krajcarjev, Lorenzu Windischerju 8 goldinarjev 30 krajcarjev, Antonu Rößmannu 3 goldinarje 48 krajcarjev, Antonu Moschnigu 2 goldinarja, Franzu Roprethu 3 goldinarje 20 krajcarjev, Barthol. (Jerneju) Stuarju in Andreasu Zhankelu vsakemu po 7 goldinarjev ter Georgu (Juriju) Schagerju (Žagarju) 2 goldinarja 40 krajcarjev. Prevzeti je moral tudi vse stroške prepisa posestva na svoje ime oziroma intabulacijo v zemljiški knjigi. Prevzetih dolgov je bilo skupaj za 76 goldinarjev 58 krajcarjev.¹⁹¹ Martin Javeršek, prednik Josipa Broza Tita po materini strani, pa se je leta 1862

184 Makarovič, *Življenje vogrških družin*, str. 272.

185 Petrič, *Iz ohranjenega hišnega arhiva*, str. 24.

186 SI AS 778, Heüratsbrief, fol. 2, »lebenlängliche Verpflegung zu geben, das ist, mit Kost, Kleidung, Wohnung und anderweithen Nothdürften zu versehen«.

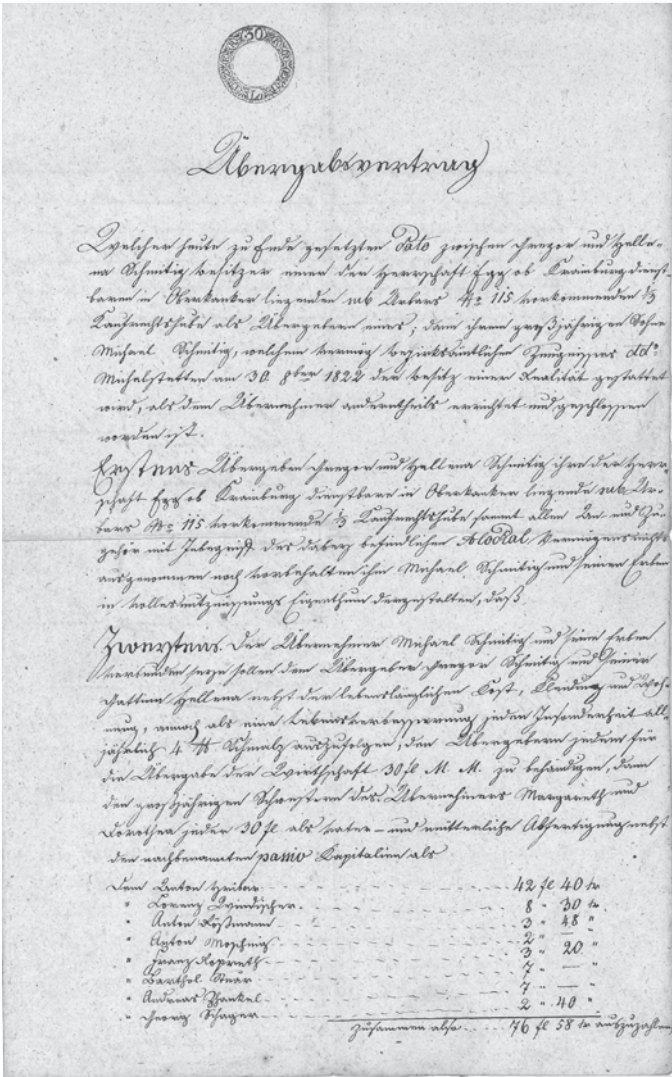
187 Petrič, *Iz ohranjenega hišnega arhiva*, str. 23.

188 Deisinger, *Psiha slovenskega naroda*, str. 215.

189 Dolenc, *Pravna zgodovina*, str. 320.

190 Petrič, *Iz ohranjenega hišnega arhiva*, str. 24.

191 Osebni arhiv Roka Valjavca, Izročilna pogodba o predaji 1/3 kupne hube, služne gospostvu Brdo pri Kranju, ki jo Gregor in Helena Schmittig predajata svojemu odraslemu sinu Michaelu Schmitigu, Zgornja Koka, 30. 10. 1822, kopija pri avtorici.

Izročilna pogodba o predaji 1/3 kupne hube, ki je služna gospostvu Brdo pri Kranju, ki jo Gregor in Helena Schmittig predajata svojemu odraslemu sinu Michaelu Schmitigu, Zgornja Kokra, 30. oktober 1822.

Vir: Osebni arhiv Roka Valjavca

ob prevzemu Lapove domačije pri Podsredi od očeta Mihaela Javerska obvezal, da bo ob preživitku poplačal še terjatev 82 oziroma 84 goldinarjev, intabuliranih na izročene objekte na podlagi zadolžnice z dne 2. marca 1842, ki zadeva podružnično cerkev naše ljube Gospe na Svetih gorah, nato terjatev v znesku 61 goldinarjev 10 krajcarjev oziroma 64 goldinarjev 22 ½ krajcarja, ki je izvirala iz

materine dediščine in je bila tabulirana na izročene objekte na podlagi zadolžnice z dne 20. februarja 1832 ter se glasila na izročiteljevega sina iz prvega zakona, dalje nezapisano terjatev, ki je izvirala iz posojila, ki ga je dal župan iz Podsrede, Matevž Kunej, in je znašala 200 oziroma 210 goldinarjev, kot prevzemnik pa je bil dolžan plačati še darilo v višini 50 goldinarjev svoji sestri Francki, poročeni Klobasa, in dodati 5 goldinarjev k zapuščinski masi 100 goldinarjev po umrli materi Mariji Gabron. Poleg že naštetega je moral plačati še 30 goldinarjev kot še neplačano glavnico za zemljiško odvezo, 100 goldinarjev avstrijske veljave sestri Mariji v primeru, da se poroči, sicer pa šele po smrti izročitelja posestva, s plačilom 56 goldinarjev 77 ½ krajcarja pa je bila nato izročitvena vsota, določena v višini 600 goldinarjev, izčrpana.¹⁹²

Za starejša obdobja Metod Dolenc navaja, da so se preživitkarji na današnjem slovenskem ozemlju umaknili izven izročene doma, iz česar so ljudje v ljudski govorici izpeljali (v okolici Litije, Kamnika), da živi preživitkar v »pustoti«. Pustote so imenovali neobdelana zemljišča, ki še niso bila razdeljena med pripadnike občine in so spadala pod oblast deželnega kneza. Če se je preživitkar umaknil na pustoto, je živel v kotu.¹⁹³ Ščasoma pa so se razmere spremenile in so imele nekatere, predvsem večje kmetije, v ta namen zgrajena od glavne hiše ločena manjša stanovanjska poslopja, ki so služila posebej za bivanje preživitkarjev.¹⁹⁴ Redkokateri kmet pa si je kakor Peter Jaznikar s Šelenberga lahko privoščil, da je nasledniku sinu Matevžu in njegovi ženi Mariji leta 1930 v posest predal domače, Jaznikarjevo in kasneje pridobljeno Škrobčevo posestvo, dokupljeno Pušnikovo kmetijo pa obdržal zase. Kljub temu da je izročitelj posesti obdržal eno kmetijo, je moral sin privoliti, da bo očetu in materi, ki sta že dan po poroki prevzemnikov zapustila Jaznikarjevo in se preselila na Pušnikovo kmetijo,¹⁹⁵ vsako leto izročil še določeno količino hrane,¹⁹⁶ pri Škrobcu pa za stanovanje zagotoviti še eno sobo, kuhinjo in klet. Po dogovoru sta morala prevzemnika stanovanje najprej spraviti v dobro stanje ter vanj postaviti peč.¹⁹⁷ Čeprav bi lahko menili, da je bila v pravico do stanovanja vedno vključena tudi kurjava, so jo v nekaterih pogodbah posebej navedli, zlasti takrat, ko je bila izročena posest na območjih s hladnejšo klimo.

192 Šarf, *Razvoj Lapove domačije*, str. 4, 5.

193 Dolenc, *Pravna zgodovina*, str. 148, 149.

194 Vilfan, *Pravna zgodovina Slovencev*, str. 506, 507.

195 Mati oziroma izročiteljica je umrla tik pred začetkom druge svetovne vojne, izročitelj oziroma oče Peter pa se je zaradi lažje oskrbe preselil nazaj k sinu in njegovi družini na Jaznikarjevo kmetijo, kjer je nato tudi zaradi negotovih vojnih razmer ostal ter leta 1944 umrl.

196 Zase in za ženo si je izgovoril 180 kg pšenice, 180 kg rži, 150 kg ajde, 120 kg ovs, 30 kg opanih jegličev, 50 kg ječmena, 120 kg težko in očiščeno svinjo, 10 kg kuhanega masla in 10 metrov en meter dolgih, sekanih in žaganih drv za kurjavo ter 200 kg krompirja. V primeru, da prevzemnika pridelata 10 polovnjakov ali več sadjevca, dobi izročevalc en polovnjak, v kolikor pa je letina slabša, pripade izročevalcu 50 litrov mošta. Izročevalcu pripade še vsak dan en liter svežega mleka.

197 Ladra, *Jaznikarjevi s Šelenberga*, str. 42–44.

Na manjših kmetijah so si preživitkarji za bivanje ponavadi oziroma če je bilo le mogoče v hiši zase in za svojo ženo izgovorili poseben prostor. Včasih je bil ta tako majhen, da se je bilo v njem komaj mogoče pošteno obrniti. Tak je bil npr. »štibelj«, ki si ga je za svoj preživitek k hiši na Tolstem vrhu, imenovani Hrastovčeva kajža, prizidal eden od prednikov Antona Šantla. Polovico celotne površine prostora je namreč zavzela postelja. Lokacija prizidka, ki je bil edini zidani prostor v sicer leseni stavbi, je bila premišljeno izbrana. Prizidek se je po eni steni v celoti naslanjal na peč, v kateri so vsak teden pekli kruh, pozimi pa vsak dan kuhali, tako da se je sobica tudi grela.¹⁹⁸ Ko sta 21. januarja 1858 svojo kajžo na Bledu sinu Lovrencu (Lorenz) predala Tomaž (Thomas) Stare in njegova žena Elizabeta, sta si za stanovanje izgovorila sobico, v kateri sta bivala do tedaj, imenovali pa so jo »iz hiše kamra«.¹⁹⁹ Če je bilo stanovanjsko poslopje večje, so bile tudi zahteve po prostoru nekoliko večje. Jožefa Javeršek je tako 28. februarja 1940 v izročilni pogodbi za preživitkarsko stanovanje določila

»[...] pravico do izključne rabe levega dela hiše, to je tam nahajajočih se dveh sob, kleti pod temi prostori, podstrešja nad temi prostori, pripadajoče polovice kuhinje, glede jedilne shrambe (velbiča), ki se nahaja na izročevalkini strani hiše, obstoja pa pravica skupne rabe obeh strank«.²⁰⁰

Dogovori glede obleke in hrane so bili različni od primera do primera. Če ni bilo drugih zahtev, so pod izgovorjeno obleko tako izročitelji kakor prevzemniki večinoma pojmovali oblačila, ki so bila tedaj v navadi oziroma so jih nosili bodoči preživitkarji. Včasih pa so si ti poleg obleke izgovorili tudi blago ali prejo zanjo.²⁰¹

Če so se nekdanji gospodar in prevzemniki dobro razumeli, so se dogovorili za hrano »pri skupni mizi« ali »pri skupni skledi«, kar je običajno pomenilo, da so v hiši kuhali skupaj za vse. V nasprotnem primeru je prevzemnik kmetije izročitelju dostavljal le pridelke, kuhali pa so vsak zase, lahko na skupnem ognjišču. Najpogosteje pa so hrano v obliki pridelkov preživitkarji prejeli takrat, ko niso več živeli v skupnem gospodinjstvu s prevzemnikovo družino. Prej omenjeni Martin Javeršek se je v pogodbi obvezal, da bo izročitelja dosmrtno in brezplačno oskrboval s stanu primerno hrano, stanovanjem, obleko in obutvijo, izročitelj pa mu bo po svojih močeh pomagal pri delu. Če bi se izročitelj odločil za ločeno gospodinjstvo, bi mu moral prevzemnik v okviru preživitkarske pravice dajati še kisko zelje, kisko repo, krompir in fižol po potrebi ter les iz zalog, pripravljenih za domačo porabo, pol centa težkega prašiča letno, jeseni pa še en škap pšenice, en škap rži, dva mernika koruze, dvanajst funtov soli in osem funtov zabele.²⁰²

198 Šantel, *Zgodbe moje pokrajine*, str. 16, 17.

199 SI AS 1026, Zasebne stranke po abecedi, Stare Thomas, Elisabeth, š. 30.

200 Šarf, *Razvoj Lapove domačije*, str. 18.

201 Makarovič in Strman, *Na poti do moške praznje in delovne obleke*, str. 48.

202 Šarf, *Razvoj Lapove domačije*, str. 5.

V pogodbah so si lahko izročitelji izgovorili tudi različne priboljške, ki so jim posebej veliko pomenili. Najpogosteje so si izročitelji zaželeli posebno obleko oziroma vrsto oblačila ali tkanine, različna živila, ki so jim predstavljala priboljšek, lahko pa tudi kaj drugega. V starejših izročilnih pogodbah so bili to npr. mast, moka, kaša ali kakšna ovca.²⁰³ Helena N. si je v okviru preživitka, zaradi katerega se je Barbara V. tožarila z Jožefom N., izgovorila rabo domače kovačnice,²⁰⁴ Mihael Javeršek pa je imel pravico še sedem let dobivati po dve vedri vina na leto iz izročeni vinogradov in souporabo kleti, po preteku sedmih let pa je imel izročitelj dosmrtni in brezplačni užitek od vinograda v Trebčah. Izgovoril si je tudi pravico do posode za vino ter pravico do souporabe kleti in stiskalnice, dve leti pa si je smel še na prevzemnikove stroške oziroma njegovo krmo in sapašo vzdrževati eno tele.²⁰⁵ Izročevalca Zgončeve kmetije v Vogrčah na Koroškem sta si poleg vsega, kar sta potrebovala za življenje, izgovorila tudi prost dohod do vsega izročene posestva,²⁰⁶ na Keklovi kmetiji v Ratečah pa je bilo skoraj v navadi, da si je preživitkar za lastno rabo oziroma obdelavo izgovoril del zemljišča, npr. njivo ali njen del. V izročilni pogodbi iz leta 1844 se je prevzemnik zavezal, da bo vsako leto izročitelju prepustil toliko zemlje, da bosta z ženo pridelala dva mernika in pol krompirja, pripadal pa jima je tudi užitek na eni hruški. V izročilni listini v naslednji generaciji pa sta si izročitelj in njegova žena izgovorila sadove dveh boljših hrušk na vrtu in pravico posejati merico lanenega semena ter posaditi merico krompirja. Pri nobeni od navedenih pogodb zemljišče za preživitkarske potrebe ni bilo natančno določeno, verjetno z namenom, da bi bilo to vsako leto drugo. Na tako razlago namreč napeljuje zahteva v tretji izročilni pogodbi za isto kmetijo iz leta 1914, ki natančno določa, da mora novi lastnik kmetije preživitkarjema prepustiti toliko prostora, da si lahko posadita 10 meric krompirja, njiva, ki jo mora prevzemnik vsako leto zorati, pognojiti ter sadeže na njivo in pridelke z njive domov zvoziti, pa mora biti vsakokrat druga.²⁰⁷ Ko sta svojo že zgoraj omenjeno kajžo na Bledu sinu Lovrencu (Lorenz) predala Tomaž (Thomas) Stare in njegova žena Elizabeta (Elisabeth), si je Tomaž poleg običajnega in tako rekoč obveznega stanovanja, hrane, obleke, kurjave, skupne uporabe vse hišne opreme (vseh premičnin) in oskrbe v času bolezni zase izgovoril izplačilo 30 krajcarjev vsak mesec. Navedeno vsoto naj bi prevzemnik izročene posesti izplačeval namesto obresti na ob predaji posesti izročeni denar, Tomaž pa je navedel, da bi bil to njegov »Tabakgeld«.²⁰⁸ Preživitek izročiteljev Zgončeve

203 Vilhar, Inventarji in urbar vogrških podložnikov, str. 110.

204 Hrašovec, Iz pravosodne prakse, str. 272–274.

205 Šarf, Razvoj Lapove domačije, str. 5.

206 Makarovič, Življenje vogrških družin, str. 272.

207 Petrič, Iz ohranjenega hišnega arhiva, str. 24.

208 »Denar za tobak«. – SI AS 1026, Zasebne stranke po abecedi, Stare Thomas, Elisabeth, š. 30: »die gemeinschaftliche Kost und Wohnung beim beim Übernehmer und ins besondere die freie

kmetije v Vogrčah na danes avstrijskem Koroškem v drugi polovici 20. stoletja je obsegal stanovanje oziroma isto sobo, ki sta jo izročitelja uporabljala do izročitve posesti, skupaj s prosto kurjavo, razsvetljavo, čiščenjem in vzdrževanjem, kot tudi prost dostop po vsem izročenu posestvu, popolno oskrbo s hrano, primerno starosti in zdravstvenemu stanju pri skupni mizi ali – na željo izročiteljev – prineseno v sobo, dalje pravico, da si za lastno potrebo jemljeta hrano in pijačo, ob bolezni postrežbo in nego, plačilo stroškov za zdravnika, zdravila in bolnišnico ter stanu in vaškim razmeram primeren pogreb. Izročitelja sta si dala v pogodbo zapisati tudi pravico do potrebne obleke, perila in čevljev, njihovo čiščenje in vzdrževanje, žepnino 100 šilingov na mesec za vsakega izročevalca ter vsako leto pozimi eno svinjo s 100 kilogrami žive teže, po smrti enega od izročevalcev pa polovico količine. Če se izročevalc in prevzemnica ne bi razumela, pa bi morala slednja preživitev izročitelju plačevati v denarju.²⁰⁹

Za prevzemnika kmetije so bile obremenitve, ki jih je dobil s podpisom pogodbe o prevzemu kmetije z vsemi obveznostmi, težke. Starši so tistemu otroku, ki je prevzel kmetijo, včasih naložili preveliko breme, kar se je lahko v spremenljivih finančnih in gospodarskih razmerah izkazalo za pogubno. Omenjeni Martin Javeršek in njegova žena Marija sta si po izročitvi kmetije leta 1898 sinu Antonu izgovorila skupno stanovanje in uživanje hrane pri skupni mizi, če se bodo dobro razumeli, postrežbo v primeru bolezni, pravico rediti pet kokoši, eno kravo, eno svinjo ob skupni krmi in paši v domačem skupnem hlevu, rabeti skupno listje (steljo). Če bi se odločili za ločeni gospodinjstvi, pa bi moral prevzemnik izročitelju dostaviti po 61 litrov pšenice, ajde, ječmena in pire, en hektoliter in 22 litrov koruze, 3 hektolitre 68 litrov krompirja, še tri leta od izročitve posesti vsako leto eno vedro ali 56 litrov vina, če bo obrodilo, vsako leto 4 klaftre ali 14 m drv za kurjavo, od katerih mora kupec oziroma prevzemnik 3 m zvoziti na dom, domov oziroma na njive mu mora pripeljati tudi gnoj, po potrebi splužiti in zorati, vse, kar bi zraslo, zvoziti domov, vsako leto prodajalcema dati eno svinjo, ki tehta vsaj 56 kg, in če sadje obrodi, 56 l kisa. Prodajalec oziroma izročitelj si je izgovoril še pravico do hranjenja kisa in uporabe vinske posode. Ker so ta določila prevzemnika le preveč obremenila, so z aneksom, sklenjenim pri notarju 13 dni po sklenjenem dogovoru oziroma kupni pogodbi, prvotne zahteve nekoliko omilili.²¹⁰

Danes pogodbe s člani, ki določajo preživitev, večinoma najdemo v graščinskih

Verfügung über die Kammer in der übergebener Keusche »iz hiše kamra« das nothige Brennholz und nothwendige Kleidung, die Pflege und Wartung in Krankheitsfällen und das gemeinschaftliche Benutzungsrecht aller verhandenen Fahrnisse und ins besondere für mich Übergeber als Zubesserung ein monatliches Tabakgeld pr 30 Kreuzer C.(onventions) M.(ünze) anstatt der Zinsen von dreihundert Gulden und für den Übergabsschillingsrecht pr zweihundert Gulden«.

209 Makarovič, Življenje vogrških družin, str. 272.

210 Šarf, Razvoj Lapove domačije, str. 9, 10.

Priročni urbar graščine Slatna / 1704–1729, prepis izročilne pogodbe med Markom Pograjcem in njegovo bivšo snaho

Vir: SI AS 1074 I/43u

fondih ali starejših osebnih fondih, ki jih praviloma hranijo arhivi. Med fondi, kjer je najti take pogodbe, je treba posebej omeniti še gradivo, ki se nanaša na delovanje odvetniških pisarn ali notarjev, pri katerih so se pogodbe sklepale ali se je hranila dokumentacija v zvezi s preživitkarskimi spori. Na graščini Slatna so bili očitno posebej pozorni do tega, kako je potekalo prevzemanje podložniških kmetij in kdo na kmetiji je bil odgovoren za plačevanje davščin graščini, zato so tovrstne pogodbe zvezali v graščinski urbar,²¹¹ na snežniškem gospostvu pa so jih vezali v posebne knjige z ostalimi pomembnimi pogodbenimi listinami, kot so

211 SI AS 1074, I/43u, Priročni urbar graščine Slatna / 1704–1729; gl. Juričić Čargo in Žnidaršič Golec, *Vodnik po urbarjih ARS, I.*, str. 224, 225.

dolžna, odpovedna in kupna pisma.²¹² Ker so bile tovrstne listine tudi za kmetijo posebej pomembne, jih marsikje kmetje še danes hranijo v domačih hišnih arhivih.²¹³ Izročilne pogodbe s preživitkarskimi določili so bile včasih navedene tudi med pomembnimi listinami v kmečkih inventarjih.²¹⁴

Med kmečkim prebivalstvom je imelo preživitkarstvo še na začetku 20. stoletja velik pomen, čeprav je marsikje preveč obremenjevalo kmečko gospodarstvo in oteževalo njegov razvoj.²¹⁵ Kot pogodba med dvema strankama v postopku, ponekod imenovana tudi predajna pogodba ali čezdajalsko ali čezdajalno pismo,²¹⁶ je namreč zapolnjevala odsotnost socialnega in zdravstvenega zavarovanja. Na pogodbeni ravni so pravila, ki so veljala tudi v času stare Jugoslavije, ostala v veljavi še naprej, saj sta leta 1970 izročilno pogodbo z določili o preživitku s svojim sinom Dragom sklenila tudi Martin Javeršek in njegova žena Cecilija.²¹⁷ V novejšem času pa so zahteve izročevalcev običajno veliko bolj skromne tudi zato, ker so ti z rednimi mesečnimi prejemki mnogo manj odvisni od prevzemnika, kot so bili v času, ko kmetje še niso prejeli pokojnine.²¹⁸

212 SI AS 778, š. 390, št. 4645.

213 Petrič, Iz ohranjenega hišnega arhiva, str. 20.

214 Vilhar, Inventarji in urbar vogrških podložnikov, str. 87, 100.

215 Skalický, Kmetijske razmere na Češkem, str. 5.

216 Petrič, Iz ohranjenega hišnega arhiva, str. 23.

217 Šarf, Razvoj Lapove domačije, str. 22, 23.

218 Makarovič, Življenje vogrških družin, str. 272.